

УДК 55.624.131.1.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕТНОДЕМОГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У РІЗНИХ ГРУПАХ ЗАРУБІЖНОГО УКРАЇНСТВА

М. Дністрянський*, Б. Жулканич**

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

***Ужгородський національний університет,
вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, Україна*

Зроблено порівняльний аналіз демографічних змін у різних групах зарубіжного українства, що відбулися за останній період. Виявлено негативні тенденції етнодемографічного розвитку. Окреслено перспективи збереження самобутності зарубіжних українців та деякі напрями зовнішньої етнополітики України.

Ключові слова: зарубіжні українці, українська діаспора, автохтонне українське населення, етнодемографічні процеси, асиміляція.

Розвиток української етнічної нації в Україні тісно пов'язаний (духовно, культурно, організаційно) із зарубіжним етнічно українським середовищем. Питанням формування та життєдіяльності різних груп зарубіжного українства присвячена різнобічна література, видана в Україні та за кордоном. Особливо великий масив публікацій стосується історії зарубіжного українства. Виділяють також здобутки культурного життя, успіхи в організації та діяльності громадських товариств. Це важливі питання, та очевидно, що перспективи збереження самобутності зарубіжного українства значно залежатимуть від тенденцій демографічного розвитку, тобто від динаміки кількості, особливостей відтворення та розселення етнічно українського населення поза межами держави Україна. Ці питання вже частково відображені в етногеографічній та довідковій літературі, зокрема, у працях І. Винниченка [1,2], Ф. Заставного [3], В. Куреляка [5], В. Наулка [7] та інших, однак останнім часом з'явилися нові обставини та тенденції, які потребують усебічного висвітлення.

З огляду на історико-географічні передумови усе середовище зарубіжного українства можна розділити на дві групи: 1) автохтонне етнічно українське населення, що проживає (чи проживало) в межах історичних етнічно українських регіонів чи на етнічно змішаних територіях; 2) українська діаспора (з грец. "діаспора" – розсіяння, розпорошення) – групи етнічних українців та осіб українського походження в інших країнах світу, які з різних причин емігрували або були виселені з етнічної батьківщини. Детально окреслити сучасні демогеографічні параметри етнічних українців у межах історичних етнічно українських регіонів, які опинилися в складі сусідніх держав, методично доволі складно, адже сусідні політичні режими впродовж майже всього післявоєнного періоду по-різному проводили деструктивну етнополітику, спрямовану на пряме руйнування чи розмивання ареалу суцільного розселення етнічних українців, використовуючи і репресивні методи (депортації населення, заборони організації культурного життя), й ідеологічні (обґрунтування проектів "неукраїнськості" великих груп

населення). Цим завданням була підпорядкована й організація статистики етнонаціональних взаємин (або її принципове непроведення). Через відсутність переписів або їхню недосконалість, наявність цілих генерацій, що народилися у змішаних шлюбах практично неможливо точно визначити у діаспорі кількість українців та осіб українського походження. Українська громадськість зазвичай схильна перебільшувати кількість зарубіжних українців, об'єднуючи в одну спільноту осіб, які мають українську самосвідомість чи самосвідомість свого українського походження, і вже цілком де-націоналізовані групи населення, зовсім не закорінені в українську традицію, українське походження яких підтверджують лише архівні матеріали. У багатьох країнах помітним є кризовий стан української етнічності, головні ознаки якого – втрата міжпоколінних культурних зв'язків і, відповідно, різке уповільнення процесів відтворення української етнічності, значна акультурація в інонаціональне середовище, розмивання чи звуження до побутового рівня етнонаціональної ідентичності. За ступенем етнонаціональної самосвідомості в середовищі зарубіжного українства можна виділити такі групи: а) консолідуючі верстви з високим ступенем усвідомлення своєї української ідентичності; б) верстви, що усвідомлюють українське походження, відчують духовний зв'язок з історичною батьківщиною, але вже тісно інтегровані (культурно і політично) в суспільство країни проживання; в) переважно асимільовані групи, які дотримуються деяких українських релігійних та побутових традицій; г) цілком де-націоналізовані групи, які, однак, ще можуть зберігати пам'ять про українське походження. Співвідношення цих груп у різних країнах та на різних континентах значно відрізняється. Тому дослідження демогеографічних параметрів зарубіжного українства потрібно поєднувати з етносоціальним аналізом, тобто з вивченням співвідношень в етнічно українському середовищі різних соціальних верств, які впливають не лише на соціальний, а й на демографічний розвиток.

Отже, найбільші ареали компактного розселення етнічних українців опинилися в складі Російської Федерації. Історичними регіонами, де ще в першій половині ХХ ст. більшість становило українське населення, були Кубань та Східна Слобожанщина. Чимало українців проживало й у межах українсько-російського етнічного прикордоння в Північній Чернігівщині, на історичній Стародубщині, а також на Дону та на Ставропіллі. За переписом 1926 р. на Кубані проживало 1 674 тис. українців, а їхня частка становила 47,1 %. Близько 41 % населення становили росіяни. В західній частині Кубані частка українців досягала 70 %. Порівняно значна віддаленість від історичних українських районів та центрів національно-культурного розвитку визначила й деякі специфічні риси ідентифікації українців Кубані. Зокрема, через недостатність національної інтелігенції повільно формувалася національна самосвідомість, зате широко утверджувалася станова самоназва козак як особливий етнізм, а також станова самосвідомість як своєрідний еквівалент етнонаціональної. Звідси і розуміння своєї відокремленості від росіян, і станова солідарність з іншими козацькими формуваннями, та водночас усвідомлення свого українського походження, однак лише здебільшого етнографічна поєднаність з українством у широкому розумінні. Тобто у першій чверті ХХ ст. кубанські українські козаки мали всі ознаки субетносу українського народу. Після хвилі піднесення в 30-ті роки ХХ ст. усі україномовні культурно-освітні заклади були ліквідовані, розпочалась широкомасштабна політика русифікації населення Кубані та його офіційне трактування як росіян. Це не могло не вплинути на етнодемографічну ситуацію. Зокрема, уже перший повоєнний перепис населення (1959) виявив різке зменшення і абсолютної кількості (лише 145,6 тис.), і питомої ваги (до 3,9 %) українців.

Останній перепис населення в Росії 2002 р. зафіксував в Краснодарському краї лише 131,8 тис. українців. Це переважно іммігранти з України повоєнного періоду. Нащадки ж давніх українців Кубані уже здебільшого визнають себе росіянами. Та незважаючи на це, населення Кубані українського походження все ж усвідомлює свою “інакшість” щодо росіян. Є тут і вияви зростання української самосвідомості, збережені деякі етнографічні особливості, пісенний фольклор. Відроджується і становий козацький патріотизм. Понад 17 тис. громадян Краснодарського краю в 2002 р. ідентифікували себе в етнічнонаціональному аспекті як козаки.

Подібні етнокультурні процеси простежено в межах Східної Слобожанщини (прикордонні райони сучасних Белгородської і Курської областей, південні райони Воронежської обл.). За переписом 1926 р. тут проживало 2 970 тис. етнічно українського населення на площі понад 40 тис. км². Проте вже 2002 р. в трьох областях (Курській, Белгородській та Воронежській) нарахували лише понад 150 тис. українців. Ще більше кризовий стан української етнічності виявився в межах історичної Північної Чернігівщини (південь сучасної Брянської обл.). Перепис населення 2002 р. зафіксував лише 20 тис. українців у Брянській обл., переважно новітніх вихідців з України, засвідчивши тотальну асиміляцію давніх українських поселень у сільській місцевості.

Автохтонне населення етнічно українського походження в складі *Білорусі* проживає в теперішній Брестській обл. Територія його компактного розселення становить близько 27 тис. км². За даними польського перепису 1931 р., на цій території проживало понад 700 тис. українців, які становили тут понад 76 % від усього населення. Особливості проживання в межах Полісся, де позначалися й білоруські мовні впливи, слабка втягнутість на той час в українське культурно-політичне життя, зумовили порівняно невисокий рівень української етнічнонаціональної самосвідомості й поширеність регіональної та етнографічної ідентичностей (поліщуки, тутейші), хоча всі провідні етнологи, дослідники Полісся, однозначно наголошували на його українському етнокультурному характері. Однак після приєднання 1939 р. Західного Полісся (Берестейщини і Пінщини) до Білоруської РСР усе місцеве населення в офіційних документах було потрактоване як білоруси. Не відбулося суттєвих змін і в сучасній Білорусі, хоча *фактично автохтонні мешканці цього краю білорусами себе не вважають*. Проведений за умов авторитарного режиму білоруський перепис населення 1999 р. також не забезпечив об’єктивної самоідентифікації місцевого населення, зафіксувавши у Брестській обл. лише 57 тис. українців, у тому числі в сільській місцевості – лише понад 20 тис., що мало відповідає реальному стану.

Особлива ситуація щодо географії українців склалася після Другої світової війни в *Польщі*, де українське населення вирізнялося високою самосвідомістю, дещо нижчою лише на Лемківщині та Підляшші. Після офіційного міждержавного розмежування і виселення в УРСР близько 490 тис. українців з українських етнічних територій (понад 19 тис. км²), тут ще залишалося понад 250 тис. етнічно українського населення. У 1947 р. польський комуністичний режим провів масову депортацію автохтонного українського населення Холмщини, Надсяння, Лемківщини у західні райони Польщі під назвою “операція Вісла” [8]. За офіційними даними, очевидно заниженими, у північні та західні воєводства Польщі, звідки раніше було виселено автохтонне німецьке населення, польський комуністичний режим депортував понад 140 тис. українців (понад 95 тис. з Ряшівського воєводства і близько 45 тис. – з Люблінського). Найбільше українців опинилося в Ольштинському (понад 55 тис.), Щецинському (понад 48 тис.), Вроцлавському (понад 21 тис.), Познанському (понад 8 тис.) та Гданському (близько 7 тис.) воєводства-

вах [9, с. 248]. У межах української етнічної території залишилося кілька десятків тисяч українців, найбільше – на Північному Підляшші, де через порівняно невисоку самосвідомість місцеве, переважно українське, населення було зачислене до білорусів. Депортованих українців влада розселяла максимально розпорошено: по дві–три родини в одне віддалене від адміністративного центру село периферійних повітів (причому в межах повіту не мало бути більше 10 % українців). Пропагували ідеї принципової відмінності лемків від решти українського народу. На розмивання української ідентичності працювала й офіційна статистика, яка не фіксувала етнонаціональної належності населення, ігноруючи факт наявності етнонаціональних меншин. Отже, сьогодні більшість українського населення в Польщі фактично живе в умовах діаспори. Непросто з'ясувати і його кількісний склад. Проведений 2002 р. перепис населення в Польщі зафіксував загалом лише 36,8 тис. українців (31 тис. власне українців і понад 5,8 тис. лемків) [9, с. 250]. Найбільше – у Вармінсько-Мазурському (понад 12 тис.), Дольношльонському (понад 4,9 тис.), Західнопоморському (понад 4 тис.) воєводствах. Згідно з офіційними матеріалами, понад 3 тис. українців проживає у прикордонному з Україною Підкарпатському воєводстві, і лише 699 українців – у Люблінському. Такі дані перепису породжують поважні сумніви, адже попри жорстку насильну асиміляцію в умовах несприятливого розселення, природну асиміляцію через змішані шлюби, еміграцію значної частини українців упродовж 80–90-х років ХХ ст. на Захід, все ж таке багаторазове зменшення кількості українців (у шість–вісім разів) є неправдоподібним. Очевидно, що частина українців під час перепису з недовірою сприйняла таку незвичне формулювання питання, побоюючись нової дискримінації, а також не зовсім добросовісно спрацювали виконавці перепису, особливо на Підляшші. Тому можна припустити, що наведені у переписі числа – це лише кількість українців з високим ступенем національної самосвідомості, які не побоюлися виявити свою ідентичність. Однак попри низку негативних моментів українське населення Польщі все ж має і досить високу самосвідомість, і соціально-культурну активність, які виявляються у створенні та діяльності громадських організацій.

Важливе місце серед територіальних груп зарубіжних українців посідали й посідають українці на території сучасної *Словаччини*. Смуга розселення українського автохтонного населення в межах Словаччини площею 3,5 тис. км² простягається вузьким клином від кордону з Україною вздовж Підкарпаття на захід аж до р. Попрад. Українці Словаччини мають риси лемківської етнографічної групи, хоча етнонім “лемки” тут не поширений, що підтверджує його зовнішнє походження. У 1930 р. на цій території проживало близько 90 тис. українців (понад 73% від усього населення). Українці становили більшість у понад 200 селах. Однак тенденції сучасного демографічного та соціально-культурного розвитку є переважно негативними. Насамперед за післявоєнний період не лише не було розширеного відтворення демографічного потенціалу українського населення, а навпаки, відбулося різке зменшення його кількості. Наприклад, за словацьким переписом 1991 р. в Словаччині проживало близько 31 тис. українців, з них майже 17 тис. уже ідентифікували себе як русини і лише близько 14 тис. – як українці. Така несприятлива демографічна ситуація зумовлена різними чинниками. Зокрема, після закінчення Другої світової війни за ініціативою чехословацької влади кілька тисяч осіб українського походження переселилися в історичну Судетську обл., звідки раніше виселено німців. Унаслідок природних процесів урбанізації близько 5 тис. українців мігрували в Прагу, ще 10 тис. – в інші великі чеські міста. Проте найбільші демографічні втрати пов'язані з асиміляцією етнічно українського населення, яку пришвидши-

ла ліквідація 1950 р. Греко-Католицької Церкви. Негативну роль відіграла інерція московфільських впливів, які в сучасних умовах трансформувались у так званий русинський рух, який, спекулюючи на поширенні самоназв русини, руснаки, порівняно пізнішому утвердженні самоназви українці, заперечує пов'язаність місцевого населення цього краю з українським народом, наполягаючи на його особливому етнічному статусі та походженні. Русинський рух усіляко підтримує словацька влада, розуміючи таке: *відокремлення від української традиції призведе до обвальної словакізації*, що, зрештою, і простежується в сучасних умовах. Паралельно з такими ідеологічними деструктивними діями згортається шкільництво українською мовою, закривають (або передаються під опіку організації русинсько-антиукраїнського спрямування) інші культурні заклади.

У складі Румунії автохтонне етнічно українське населення компактно проживає в двох історичних прикордонних регіонах – Мараморощині та Південній Буковині (повіт Сучава). Ще у XIX ст. частина українців із Закарпаття та Галичини переселилася в історичну область Банат (нині тут, згідно з офіційним переписом населення, налічують близько 15 тис. українців). А давні козацькі поселення у Добруджі збереглися з кінця XVIII ст. За приблизними оцінками на території сучасної Румунії у повоєнні роки проживало не менше 150 тис. українців. Однак упродовж 60–80-х років XX ст. тоталітарний комуністичний режим посилив асиміляційний тиск, зокрема, масово закривали українські школи, класи, згортали іншу національно-культурну інфраструктуру, особливо в Південній Буковині. Отже, загальна кількість українців у Румунії, за офіційними даними, 1992 р. становила 66,8 тис. осіб. Основним районом розселення українців є Мараморощина (площа ареалу становить 0,7 тис. км²), де проживало, за матеріалами перепису, близько 37 тис. українців (55,3 % від усієї кількості українців Румунії). Українці Мараморощини за основними етнографічними ознаками найбільше споріднені з гуцулами Рахівського р-ну Закарпатської обл., вирізняються порівняно вищою етнонаціональною самосвідомістю від інших груп українського населення. Згідно з дослідженнями В. Куреляка [5], українське населення становило більшість у семи сільських громадах повіту Марамуреш (Бистра, Великий Бичків, Руська Поляна, Ремеці, Репедя, Рона де Сус, Рускова), де проживало понад 93 % усіх українців цієї частини Румунії. Міське населення становило лише 2 350 осіб. Іншим районом компактного розселення автохтонного українського населення є повіт Сучава (історична Південна Буковина). За даними румунського перепису 1992 р., тут проживало лише понад 10,6 тис. українців.

Українці в Молдові живуть як компактно в прикордонних з Україною районах, насамперед у Придністров'ї та північній частині, так і розпорошено – у Кишиневі й інших містах центральної Бессарабії та в сільській місцевості. Сучасні демогеографічні параметри українського населення окреслити непросто, адже сама держава є територіально розділеною. Оскільки попередні результати перепису населення 2004 р. не розкривають її етнонаціональної структури, то можна виявити лише приблизні етнонаціональні контури Придністров'я, де за деякими даними проживає понад 160 тис. етнічних українців (близько 26 % від усього населення). За переписом 1989 р. найбільшою є їхня питома вага в Рибніці (близько 45 %), Тирасполі (понад 32 %), Дубоссарах (понад 30 %).

З огляду на негативні тенденції етнодемографічного розвитку українського населення в прикордонних районах сусідніх з Україною держав *демографічним ядром зарубіжного українства сьогодні є українська діаспора*. Кризові вияви української етнічності і негативні етнодемографічні процеси простежуються і в середовищі діаспори,

проте в деяких її територіальних групах помітніша роль консолідуючих верств, що забезпечують збереження традицій організованого національно-культурного життя. Всіх українців у діаспорі, враховуючи історико-географічні передумови переселення та формування культурного середовища, умовно можна розділити на діаспору в країнах колишнього Радянського Союзу (поширеним є її означення як східна діаспора) та діаспору в інших державах (традиційна умовна назва – західна діаспора). Отже, беручи до уваги нові, переважно негативні (з позицій української етнічності) тенденції, приблизна кількість українців у діаспорі, без урахування тих заробітчан, які все ж мають намір повернутися в Україну, не перевищує 7,5 млн осіб (приблизно 16,5 % від усього етнічно українського населення). Значно більшою, особливо в західній діаспорі, є кількість громадян українського походження. Водночас покоління, що виросли в країнах поселення, починаючи з третього, уже значно інтегрувалися в суспільства країн проживання, втративши усвідомлення потреби збереження своєї української ідентичності у зарубіжжі. Нова хвиля іммігрантів з України мало пожвавила життя, адже це населення насамперед орієнтоване на вирішення економічних проблем. Хоча саме *поєднання інтересів новітніх груп українців у діаспорі з традиціями старших поколінь, насамперед політичної еміграції, може забезпечити новий етап соціально-культурної активності.*

Отже, і в історичному, і в демографічному, і в соціально-політичному аспектах ядром західної української діаспори є українці Північної Америки (США та Канади). З приблизно 3,2 млн українського населення в західній діаспорі на ці країни припадає не менше 60 %. Особливо вагому роль у загальноукраїнському національному розвитку і водночас у суспільстві країни проживання відіграють українці *Канади*. Згідно із загальноканадським демографічним обстеженням 1986 р., у Канаді проживало понад 961 тис. осіб українського походження, з яких понад 420 тис. народилися в українських сім'ях, а понад 541 тис. – в сім'ях, де лише один з батьків українець. Порівняно з даними переписів 1971 та 1981 р., які зафіксували, відповідно, понад 580 і близько 755 тис. населення Канади українського походження, можна зробити висновок про значне збільшення кількості осіб українського походження. Позитивна динаміка кількості українського населення пов'язана з поліпшенням методики перепису, а також із додатним сальдо міграцій, дещо вищим природним приростом та зростанням української самосвідомості. Збільшувалася впродовж цього періоду й частка українців щодо всього населення Канади: з 2,7 % у 1971 році до близько у 3,5 % у 1986 р. Водночас упродовж цього періоду зменшилася кількість українців, які народилися у моноетнічних сім'ях, що закладає передумови їхньої подальшої суттєвої природної асиміляції. У 1986 р. їхня кількість становила лише 420 тис., тобто 44 % від усього населення українського походження.

Попри селянське походження перших хвиль українських іммігрантів до Канади, сьогодні вже близько 80 % українського населення проживає у містах. Найбільшою є концентрація абсолютної кількості українців в Едмонтоні (понад 84 тис.), Вінніпезі (понад 79 тис.), Торонто (близько 72 тис.), Ванкувері (близько 48 тис.). Змінився й соціальний склад українського населення, більшість якого належить до так званого середнього класу (менеджери, службовці, юристи, лікарі, вчителі, працівники торгівлі, висококваліфіковані робітники промисловості). Є особи українського походження й на найвищих щаблях канадської влади. У сільському господарстві 1981 р. було зайнято лише 26 тис. українців.

Більшість українців Канади розселено в провінціях Альберта, Британська Колумбія, Манітоба, Онтаріо, Саскачеван. Найвища питома вага українців у Манітобі (12,8 %) та Саскачевані (10,5 %), а абсолютна кількість – в Онтаріо (понад 200 тис.). Завдяки політичній еміграції, широкому прошарку культурної інтелігенції та релігійним організаціям у Канаді функціонує велика кількість українських громадських організацій (політичних, молодіжних, фахових, жіночих та ін.), забезпечуючи різноманітні інтереси, масштабність та цілісність етнокультурного середовища.

Ще більшим є демографічний потенціал українського населення в *Сполучених Штатах Америки*. В цій країні етнокультурну ідентичність та походження можна визначити лише приблизно за соціально-демографічними дослідженнями. Тому різними є і дані щодо кількості українського населення. Отже, якщо кількість усіх вихідців з України у Сполучених Штатах, включаючи і нову хвилю іммігрантів, становить понад 2 млн осіб, то кількість тих, які ще по-різному закорінені в українську традицію, не перевищує 1 200 тис. осіб. Однак порівняно з Канадою частка населення українського походження у США є значно меншою (близько 0,5 %) і має тенденцію до зниження. Українське населення розселене досить компактно, проте передумови збереження його мовно-культурної самобутності тут, порівняно з Канадою, дещо складніші, адже інформаційно-інтеграційний тиск американського способу життя, американських цінностей є надто потужним. Загалом же американська модель культури менше передбачає збереження культурної самобутності різних етнічних груп. Тому ступінь володіння українською мовою серед населення українського походження в США є нижчим, ніж у Канаді.

За весь період перебування в США українська громада досягла великого соціально-економічного прогресу: якщо перші поселенці були на найнижчих щаблях соціальної драбини, то сучасна генерація за рівнем доходів, ступенем освіченості є на середньому рівні. Серед населення українського походження значна частка юристів, учителів, лікарів, службовців, кваліфікованих робітників. Значно менше українців лише у сфері великого бізнесу, що помітно знижує їхній соціально-політичний вплив. Основним районом розселення українців у США є північний схід. Близько половини їх проживає в Пенсільванії, Нью-Йорку, Нью-Джерсі, де вони становлять найвищу частку серед усього населення. Численні громади українців є у штатах Мічиган, Огайо, Коннектикут, Індіана. В усіх центрах розселення українці створили культурно-духовні та освітні центри, громадські осередки. На загальноамериканському рівні діє велика кількість політичних, професійних, жіночих, молодіжних, соціально-релігійних організацій, які об'єднують групи українців різної політичної орієнтації, різних вікових та соціальних інтересів.

На материк Південної Америки найбільша українська діаспора сформувалася в Аргентині та Бразилії. Невеликі групи населення українського походження проживають у Венесуелі, Парагваї та Уругваї. Більш організоване українське етнокультурне життя в *Аргентині*, де проживає близько 100 тис. осіб українського походження. Основу української громади становлять нащадки перших поселенців – сучасні фермери в провінціях Місіонес, Чако, Сантьяго дель Естєро та Мендоса. Близько третини населення українського походження живе в столиці Буенос-Айресі та столичній провінції. Освітній рівень української діаспори загалом відповідає загальнодержавним параметрам. Значну роль у просвіті українського населення, у тім числі й у вивченні української мови, відіграють чернечі чини Греко-Католицької Церкви (дві третини української громади – греко-католики). Упродовж усього періоду проживання в цій країні українсь-

ке населення створило чимало культурних і політичних інституцій, хоча сьогодні спостерігають спад у його громадській активності і, відповідно, прискорену асиміляцію та зниження демографічного потенціалу.

За найбільш виваженими оцінками, кількість української діаспори в *Бразилії* становить близько 100–120 тис. осіб, хоча вже цілком асимільованих вихідців з України, які народилися в Бразилії у змішаних шлюбах, є приблизно вдвічі більше. Значно складніші соціально-економічні умови бразильської дійсності не сприяли соціально-культурному піднесенню. Вихідці здебільшого з селянського середовища – українці в Бразилії і сьогодні приблизно на 80 % зайняті в аграрному секторі господарства. Це значно зумовлює дещо нижчий від середнього освітній рівень і рівень доходів, знижує економічні можливості організації культурного життя, обмежує етнодемографічні перспективи.

Після Другої світової війни сформувалася українська діаспора і на найбільш віддаленому материку – в *Австралії*. Кількість громадян українського походження в Австралії становить близько 35 тис. осіб. Більшість української етнічної групи проживає у великих містах Південно-Східної Австралії – Аделаїді, Сіднеї, Мельбурні, Канберрі. Попри дисперсне розселення, українська діаспора Австралії зуміла створити необхідні організаційні структури для забезпечення шкільництва українською мовою, наукового, культурного і релігійного життя, видання української преси тощо.

Найближче до історичної батьківщини є громади української діаспори в Європі. Найдавнішою такою групою є українці на території колишньої Югославії (в *Боснії і Герцоговині*, *Сербії* (автономний край Воєводіна), *Хорватії* (історична область Славонія)). Ще донедавна кількість населення українського походження на цій території становила близько 60 тис. осіб, однак можна припустити, що внаслідок воєнних дій, руйнувань і жертв, а також еміграції їхня кількість сьогодні є значно меншою. З урахуванням відмінностей історично-культурного розвитку, особливо *формування своєї літературної мови*, утвердження попередньої української історичної самоназви (русини), є підстави вважати, що вже в першій чверті XX ст. українське населення колишньої Югославії набуло рис окремого субетносу українського народу. Умови збереження його самобутності, з огляду на нові політичні кордони, погіршилися, та все ж помітна його громадська воля до збереження культурної автономії і підтримання зв'язків з Україною.

Помітне координувальне значення в українській західній діаспорі має громада українців у *Німеччині*, незважаючи на багаторазове її зменшення в післявоєнний період (від понад 200 тис. наприкінці 40-х років до близько 25 тис. на початку 90 років XX ст.). У сучасних умовах простежується суттєве зростання кількості українського населення внаслідок припливу заробітчан, частина яких виявляє бажання залишитися в цій країні. Основним осередком розселення легальних українців у Німеччині є південні землі Баварія й Баден-Вюртемберг. Менша частина української громади проживає в Гамбурзі, Північній Рейн-Вестфалії, Нижній Саксонії. Найбільшим центром української громади є Мюнхен, де мешкає майже третина українців Німеччини.

Українська діаспора у *Франції* сьогодні налічує близько 40 тис. осіб. Більшість її – це нащадки українських емігрантів 20–30-х років, розселені в Парижі та інших великих містах і вже значно асимільовані. Меншу групу становить післявоєнна політична еміграція, яка більше зберегла українську ідентичність. Однак, незважаючи на деякі негативні етнодемографічні тенденції, українська громада у Франції має значний науково-освітній потенціал. З українськими громадами в Німеччині і Франції підтри-

мують зв'язки значно менші групи населення українського походження в *Австрії* (близько 5 тис. осіб), *Бельгії* (понад 4 тис. осіб), *Нідерландах* (близько 1 тис. осіб). Менше пов'язаною з цим середовищем є невелика громада українців у *Швеції* (близько 2 тис. осіб).

Понад 35 тис. українців проживає у *Великій Британії*. Українська громада тут почала формуватися переважно у післявоєнний період унаслідок масової імміграції учасників українського національно-визвольного руху, а тому вирізняється порівняно високим рівнем етнонаціональної самосвідомості та громадсько-політичної активності. Розселені українці у містах Центральної Англії (Ноттінгемі, Ковентрі), а також у Ланкаширі (Манчестер) та Йоркширі (Галіфакс, Лідс та ін.).

Нова хвиля еміграції з України значно збільшила кількість українців в *Італії* й *Ватикані*, хоча точних даних щодо кількості і заробітчан, і тих, хто має намір проживати постійно в цій країні, немає. Зародки організованого українського національно-культурного життя формують і нові громади українських іммігрантів та постійні заробітчани в *Іспанії* й *Португалії*. Активізуються українські громади в *Угорщині* й *Чехії*.

Отже, незважаючи на деякі негативні тенденції до асиміляції і денаціоналізації західна українська діаспора зберігає значний демографічний потенціал. Позитивні приклади національно-державного розвитку в Україні могли б дати нові імпульси в збереженні культурної самобутності українців діаспори, сприяючи інтеграції різних її поколінь.

Східна українська діаспора за приблизними оцінками становить 4,3 млн осіб, які ідентифікують себе як українці. Не меншою є й кількість осіб українського походження, які ще можуть дотримуватись деяких українських традицій. Ядро східної української діаспори, близько 65% від її загальної кількості, – це українці в *Росії*. Згідно з даними перепису 2002 р., у Росії проживало близько 2 943 тис. українців (2 % від усього населення Російської Федерації). Величезна більшість цього населення – це іммігранти з України вже новітніх часів (після Другої світової війни). Порівняно з 1989 р. абсолютна кількість українців зменшилася більше ніж у 1,5 раза, а питома вага – на 1 % (з 3 до 2 %). Таке значне зниження лише частково можна пояснити зовнішніми міграціями та від'ємним природним приростом. З огляду на велику частку осіб, які не назвали свою етнонаціональну належність (майже 1,5 млн осіб), можна припустити, що сюди ввійшли й українці. Та все ж найзначніше зменшення кількості українців в Росії відбулося внаслідок несприятливої політичної кон'юнктури та асиміляції.

Українці в Росії проживають фактично у всіх регіонах. Найбільшою є їхня питома вага у північних та східних територіях, що, з одного боку, є наслідком жорстокої етнополітики радянського режиму, а з іншого, – засвідчує видатну роль українського населення в освоєнні цих суворих країв. Наприклад, понад 6 % становлять українці в Магаданській, Мурманській, Тюменській областях, республіці Комі, Ханті-Мансійському, Ямало-Ненецькому, Таймирському, Чукотському автономних округах. Причому вагома й абсолютна кількість українців у Тюменській обл. – понад 211 тис. Значно більша від середніх значень частка українців у Камчатській (5,8 %), Омській (3,7) та Амурській (3,5) областях, Приморському (4,5) та Хабаровському (3,4) краях, у республіці Саха (Якутія) (3,6%) та деяких інших регіонах. У європейській частині Росії, окрім північних територій, досить помітна частка українців у Калінінградській (4,9 %), Белгородській (3,8) та Оренбурзькій (3,5) областях.

Порівняно значним є представництво українців у російських столицях (Москві й Петербурзі), що може мати важливе значення і в організаційному, і в культурно-політичному аспектах. Зокрема, у Москві, без урахування осіб українського походження, проживає близько 254 тис. українців (близько 9 % від усієї кількості українців Росії і 2,4 % від усього населення російської столиці), у Санкт-Петербурзі – понад 87 тис. (майже 3 % від кількості українців і 1,9 % від усієї кількості населення цього міста).

За соціальним складом більшість українського населення Росії – це переважно висококваліфіковані працівники. Є серед них представники великого бізнесу, науковці, діячі культури, політики. З огляду на це та з урахуванням досить високого рівня самосвідомості українці в Росії мають вагомі підстави не лише для самоорганізації своєї етнокультурного життя, а й для забезпечення загальної оптимізації взаємин Росії та України. Однак об'єктивно влада Росії дуже мало сприяє цьому, перешкоджаючи розширенню української культурно-освітньої інфраструктури (шкіл, бібліотек, україномовних видань). Недостатньою є і підтримка з боку України. Та все ж українцям у Росії впродовж 90-х років XX ст. та на початку XXI ст. вдалося домогтися значних успіхів у забезпеченні культурної автономії. Сьогодні діє близько 50 українських національно-культурних товариств. Попри це, відчутною є потреба подальшої соціально-політичної активізації українського населення в Росії, що могла б забезпечити і припинення його асиміляції, і розширення середовища проукраїнських настроїв загалом.

Вагомий демографічний потенціал має українська діаспора в Казахстані, хоча впродовж останніх десятиліть він значно знизився. Наприклад, якщо 1989 р. в Казахстані проживало 876 тис. українців, то 1999 р. – лише 547 тис. Тобто за міжпереписний період кількість українців зменшилася більше ніж в 1,6 раза. Знизилася і їхня питома вага: з 5,4 % – у 1989 р. до 3,7 % у 1999 р. Ці зміни відбулися внаслідок від'ємного міграційного сальдо, а також меншого порівняно з казахами природного приросту. Та все ж українці в Казахстані є третьою (після казахів і росіян) етнічною групою.

Останній перепис населення в колишньому Радянському Союзі 1989 р. засвідчив значну кількість українців і в інших тодішніх республіках Середньої Азії (*Узбекистані, Киргизстані, Таджикистані, Туркменістані*) – понад 338 тис. осіб. Найбільше українців проживало в Узбекистані (понад 153 тис.) та Киргизстані (понад 108 тис. осіб). Ще понад 41 тис. українців були мешканцями Таджикистану, а понад 35 тис. – Туркменістану. Українці тут зосереджувались головним чином в столицях та інших промислових центрах. Однак з огляду на політичну нестабільність, значні культурно-цивілізаційні відмінності українське населення в цих державах унаслідок рееміграції знизилася до мінімуму. Наприклад, у Таджикистані за міжпереписний період кількість українців зменшилася більше ніж у десять разів (з 41,4 тис. – у 1989 р. до 3,8 тис. – у 2000 р.). В Киргизстані, де українці компактно проживали ще з кінця XIX ст. і 1989 р. становили 2,5 % від усього населення республіки (108 тис. осіб), кількість українців за переписом 1999 р. досягла лише трохи більше 50 тис. (1 % від всього населення), а вже у 2004 р., за оцінками фахівців, – лише 35 тис. (0,7 %). Подібні тенденції характерні й для інших держав цього регіону, вони засвідчують невеликі перспективи розгортання українського етнокультурного життя в регіоні Центральної Азії. Оптимальним вирішенням цієї проблеми могла б бути цілеспрямована заохочувальна політика України щодо імміграції українського населення в Україну та його подальшої інтеграції в українське суспільство. Такий підхід є найбільш прийнятним і щодо українського населення держав Південного Кавказу (*Азербайджану, Вірменії, Грузії*), яке за переписом 1989 р.

становило понад 93 тис. осіб, проте внаслідок воєнних конфліктів та соціально-економічних негараздів за приблизними оцінками зменшилося більше ніж утричі.

Деяка інша ситуація щодо динаміки людності та проблем життєдіяльності українського населення виникла в державах Балтії (Естонії, Латвії, Литві). Згідно з останніми переписами, найбільше українців проживало в *Латвії* – близько 64 тис. (за переписом 2000 р.). Порівняно з етнотомографічною ситуацією 1989 р. кількість українців у Латвії зменшилася в 1,4 раза. Такі ж процеси спостерігали і на початку XXI ст., тому можна припустити, що кількість українців у Латвії сьогодні не перевищує 55 тис. Та все ж українці становлять порівняно значну частку від усього населення – 2,7 %. В *Естонії*, згідно з переписом 2000 р., проживало понад 35 тис. українців, що у 1,37 раза менше, ніж 1989 р. Зменшилася й питома вага українців: з 3,1 % у 1989 р. до 2,5 % у 2000 р. Водночас серед громадян Естонії частка українців становила лише 0,7 %. Близько 4,6 тис. постійних мешканців Естонії мали на той час українське громадянство.

Значно вищими темпами зменшується українське населення в *Литві*: у 1989 р. тут проживало близько 45 тис. українців, у 2001 р. – удвічі менше – 22,4 тис. Нижчою, ніж в інших державах Балтії, є і частка українців – 0,7 % від усього населення (1989 р. – 1,88 %).

Суперечливе і політичне та соціально-культурне становище українців у державах Балтії. Так само неоднозначною є соціально-культурна політика: з одного боку, усіляке виштовхування неавтохтонного населення, з іншого, – намагання створити певні передумови для українців щодо збереження своєї самобутності (в освіті, засобах масової інформації). З огляду на порівняно сприятливі економічні передумови *українська діаспора в державах Балтії все ж має підстави забезпечити культурну автономію та припинити різке зниження демографічного потенціалу*.

Негативні тенденції етнотомографічного і соціально-культурного розвитку характерні для української діаспори *Білорусі та Молдови*. Зокрема, кількість українців у Білорусі за десять міжпереписних років зменшилася на 54 тис. і сьогодні становить 237 тис. Близько 90 % з них – українці в діаспорі, адже автохтонне українське населення Полісся офіційна влада українцями не визнає. Ще гірша етнотомографічна ситуація щодо українського населення склалася в Молдові, її ускладнила не лише політична нестабільність, а й різке погіршення соціально-економічної ситуації. Можна припустити, що кількість українців, які там проживали в діаспорі (а 1989 р. лише в Кишиневі проживало близько 100 тис. українців), різко зменшилася головним чином внаслідок еміграції.

Отже, і глобальні виклики, і соціально-політичні передумови загалом мало сприяють сьогодні збереженню демографічного потенціалу й культурної самобутності зарубіжних українців. *І лише створення великої української культури в Україні, припинення асиміляції етнічних українців в українській державі може забезпечити певне піднесення в етнокультурному розвитку зарубіжного українства. Появі позитивних тенденцій сприяло б і творення в Україні привабливого економічного середовища*.

1. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. Житомир, 1992.

2. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К., 1994.

3. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2 кн. Львів: Світ, 1994.

4. Зарубіжні українці. Довідник. К., 1991.

5. Куреляк В. Українці Румунської Мараморощини. Львів, 2001.

6. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. К., 2003.

7. Українці. Східна діаспора. Атлас. К., 1992.
8. Akcja "Wisla" // Oprac. E. Misilo. Warszawa, 1993.
9. Eberhardt P. Przemiany narodowosciowe na Ukraine XX wieku. Warszawa, 1994.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ETHNIC DEMOGEOGRAPHICAL PROCESSES IN DIFFERENT GROUPS OF FOREIGN UKRAINIANS

M. Dnistriansky*, B. Zhulkanych**

**Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko St., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

***National University of Uzhgorod,
Pidhirna St., 46, UA – 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Comparative analysis of demographical changes in different groups of foreign Ukrainians during the last time has been performed. Negative tendencies of ethnic demogeographical development have been found. Perspectives of keeping of Ukrainian distinctivity in different groups in foreign Ukrainians and some directions of foreign ethnic policy of Ukraine have been represented.

Key words: foreign Ukrainians, Ukrainian Diaspora, local Ukrainian population, ethnic demogeographical processes, assimilation.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭТНОДЕМОГЕОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В РАЗНЫХ ГРУППАХ ЗАРУБЕЖНОГО УКРАИНСТВА

М. Днистрянський*, Б. Жулканич**

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львів, 79000, Україна*

***Ужгородський національний університет,
ул. Подгорная, 46, г. Ужгород, 88000, Україна*

Сделан сравнительный анализ демографических изменений в разных группах зарубежного украинства, которые произошли за последний период. Исследованы отрицательные тенденции этнодемографического развития. Определены перспективы сохранения самобытности разных групп зарубежных украинцев и некоторые направления внешней этнополитики Украины.

Ключевые слова: зарубежные украинцы, украинская диаспора, автохтонное украинское население, этнодемографические процессы, ассимиляция.

Стаття надійшла до редколегії 13.05.2008

Прийнята до друку 20.09.2008